

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

Április 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Római súlymérték és pénzrendszer. (Vége). — Az erdélyi Muzzeum-egylet közgyűlése 1881. márczius 24 én. A) Elnöki megnyitó. B) Titkári jelentés. C) Könyvtárnoki jelentés. D) Régiség- és éremtárnoki jelentés. E) Pénztár-vizsgálóbizottság jelentése. F) Levél-, érem- és régiségtár vizsgálóbizottság jelentése. — Adományok jegyzéke.

Római súlymérték és pénzrendszer.

(Vége.)

Kétséget nem szenved, hogy az aranypénz veretése előtt már jóval arany rudakban súly szerint volt forgalomban pénz gyanánt, sőt magában a római kinstárban; azt az adót, a melyet rabszolgák szabadon bocsátására 397-ben vetettek, aranyban kellett fizetni (aurum vicesimarium), és 545-ben, a mikor ez arany tartalékot igénybe kellett venni, Liv. 27, 10 szerint 4000 font arany volt ott felgyűlve; sőt későbbben tulnyomólag aranyban tették le a kinstárba a pénzkészleteket; általában több bizonyítványt is lehet felhozni, hogy az arany régóta járt pénz gyanánt. Ha ez úgy van, határozott értéke kellett, hogy legyen, az az, meg kellett határozva lenni annak az értékaránynak, a melyben az arany állott ezüsthez és rézhez. Erre csakugyan nyújt is adatot Livius 38, 55, a hol Valerius Antias-ból merítve 567-ből azt beszéli, hogy L. Scipiót avval vádolták: „sex milia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit“; aztán azt teszi hozzá: In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est argenti quam auri maius pondus fuisse; et potius quadragies quam ducenties quadragies litem aestimatam; és hozzávetése támogatására megemlíti P. Scipio méltatlankodó nyilatkozatát: „quod cum bis milies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur.“ Livius azt mondja, hogy alkalmasint valamely másoló vétségből öszszeeszerélte az arany és az ezüst öszszegét, és Valerius eredetileg nem irt 6000 font aranyat és 480 font ezüstöt, hanem megfordítva 480 font aranyat 6000 font ezüstöt, a mely utóbbi mennyiség felelne meg a 4 milliónak, a meny-

nyire t. i. a vádlók tették az elikkasztott összeget. Miután 6000 font ezüst 2016000 sestertiust tesz, 480 font aranynak az ő számítása szerint 1934000 sestertiust kellett érni, a mi egy font aranyra $4133\frac{1}{3}$ sestertiust tenne, tehát mintegy azt az arányt fejezné ki: arany: ezüst = 12 : 1, a mi meglehetősen talál az akkori viszonyokhoz, csak hogy a forgalomban hihetőleg a font aranyat kerek számban 4000 sestertiusba számították. Ebből világos, hogy ha az első aranypénzben a fenn kimutatott másfél akkora arányt állították meg, ez az arany pénz valóságos szükségbeli pénz volt, és nem maradhatott sokáig forgalomban. Ezt még az is bizonyítja, hogy ez arany pénzek közt bélelt darabok is fordulnak elő.

Csak a köztársasági kor vége felé merül fel ismét arany pénz, a melyet azonban nem az állam, hanem a győztes vezérek verettek a végre, hogy katonáiknak kényelmesebb alakban adhassák ki a diadalajándékot. Sulla megkezdette, az ő aranypénzei $\frac{1}{30}$ fontot, kivételképpen $\frac{1}{36}$ fontot nyomtak; Pompejus a maga aranypénzeit $\frac{1}{36}$ fontra, és végre Caesar a magáéit $\frac{1}{40}$ fontra verette. Ez aranyak értéke ugy volt megállítva, a mint a régi arany tartotta, t. i. 4000 sestertius egy font aranyra; tehát a Sulla aranyaiból 3 drb. ért 400 sestertius, a Pompejuséiból 9 db. ért 1000 sestertius, a Caesar arany pénze pedig 100 sestertius telt. Ez utóbbi különösen azért is nevezetes, mivel mintául szolgált a császárok későbbi arany pénzeinek. Caesar aranypénzeinek törvényes sulya $\frac{1}{40}$ font, vagy 8.186 gramme; tényleges sulyok 816—803 gramme, a mi ehhez igen jól talál, és nagyon megközelíti az akkor legnagyobb kiterjedésben forgott macedoni Philippeus sulyát, a mely ismét az attikai staterhez vagy még inkább a dareikos-hoz alkalmazkodott. Caesar halála után részint a vezérek, részint a senatus verettek arany pénzeket ugyanazon lábra, de tényleges sulyokat megapasztották, úgy hogy a császári kor kezdetén a római aranypénzek nagy többsége csak $\frac{1}{42}$ fontot nyomott.

A császárok korában a római pénzrendszer tetemes átalakításokon ment keresztül, a melyeket legjobban úgy fogunk tárgyalhatni, ha három nagy korszakot különböztetünk meg, u. m.

a) Első korszak, Augustustól Septimius Severusig, a melyben az ezüstpénz lassanként váltópénzzé válik, és az aranypénz foglalja el az egész forgalmat.

b) Második korszak, Septimius Severustól Nagy-Constantinusig, a melyben a római pénzrendszer merőben felbomlik.

c) Harmadik korszak Nagy Constantinustól a római birodalom felbomlásáig, a mely egészen új alapokon állítja ismét helyre a pénzrendszert.

Első korszak: Augustustól Septimius Severusig.

A köztársaság korában Romában a pénzverés jogát a senatus gyakorolta; azon kívül minden hivatalnok, a ki imperiummal volt felruházva, gyakorolhatta azon a területen, a melyre az ő telyhatalma kiterjedett. Caesar volt az első, a ki az imperiumnál fogva őt megillető jogot a városon belül is érvényesítette, úgy hogy a senatus folytatta az ezüst pénz veretését, Caesar arany- és ezüst pénzt veretett. Az ő halála után nem csak a senatushoz szító vezérek, hanem maga a senatus is kezdettek arany pénzt is veretni, és Octavianus, mikor megalapította az egyeduralmat, egyelőre mentire hagyta a dolgot, úgy hogy egyfelől a császár másfelől a senatus egyszerre verették a pénzt. Azonban 16-ban Kr. e. vége szakad a senatus arany és ezüst pénzei verésének, és helyette 15-ben Kr. e. előáll egy új rézpénz, miután fél százig Rómában nem vertek volt réz pénzt. A trónján megszilárdult imperator ekkor megvonta a senatustól a nemes fémekből való pénzverés jogát, azt magának tartván fenn, mint felségi jogot, a senatusnak némi kárpótlásul a réz pénz veretését engedvén meg. Innen kezdve Aurelianusig, tehát mintegy 300 évig változatlan törvény is maradt a Római birodalomban, hogy arany és ezüst pénzt csak a császár, réz pénzt csak a senatus veretett.

Együttal a pénzek veretére nézve az a nevezetes ujtás történt, hogy a pénz fölapiján már most mindig a császár vagy a császári család valamely tagjának arczképe áll, a senatustól kibocsátott rézpénzek hátlapján pedig változatlanul ott áll mindig e két betű S. C. (senatus consulto).

Egyszersmind kezd változni fémértékre alapított pénzérték is.

A köztársaság korában előbb a réz, azután az ezüst volt az a fém, a melynek bizonyos súlyu darabja volt a pénzérték alapegysége. Voltaképpen a császárság is eleintén még ezüst egységben számított, mert változatlanul a sestertius maradt a számításbeli pénzegység, de a ténylegesen vert pénzben Caesar óta az arany lépett az ezüst mellé. Ennek szükségképpen az lett a következése, hogy miután a két fém értékaránya egymáshoz elkerülhetetlenül változásnak van alávetve, mind a kettő egyaránt és egymás mellett nem maradhat sokáig az érték mértékének alapja, hanem az egyiknek vagy a másiknak felül kell kerekedni. Hogy aztán melyik tartja meg az első rangot a forgalomban, melyik súlyed alá az érték másodrendű képviselőjévé, a körülményektől függ.

A mikor Caesar az $\frac{1}{84}$ fontnyi tiszta ezüstöt tartalmazó és 4 sestertiust érő denár mellé a maga $\frac{1}{40}$ fontot nyomó arany pénzt bocsátotta forgalomba 100 sestertius vagy 25 denár név-

értékkel, e két pénznem ezt az értékarányt fejezte ki: arany: ezüst = 11:9: 1; és a mint fennebb láttuk, körülbelül ez volt az értékarány, a mely akkor tájban valósággal általánosán el volt fogadva, a menyinyiben, a ki suly szerint vásárolt aranyat, mintegy 4000 sestertiussal fizette fontját. Ennek az aránynak meg kellett változnia, mihelyt az arany pénz, mint valóságos pénz és nem mint szükségpótló, lépett fel a közforgalomban; még pedig természetesen az arany előnyére, a mely egy kiváltságot kapott, a melyet az előtt nem birt. Az arany értéke tehát az ezüstéhez képest emelkedett, és ez emelkedés abban nyilatkozik, hogy általa az arany pénz sulya lepad $\frac{1}{42}$ fontra, és a pénzben ennek következtében előáll az arány: arany: ezüst = 12:5: 1. Fel lehet tenni, hogy az új egyeduralom első idejében, Augusztus és legközelebbi utódai alatt arany és ezüst pénz darab ideig abban a változatlan arányban járt egymás mellett, hogy az $\frac{1}{42}$ fontnyi aureus 25 darab $\frac{1}{84}$ fontnyi ezüst denárral egyértékűnek járt, és azt eleintén úgy fogták fel, hogy az igazi pénzegység az ezüst sestertius, vagy az ő négyszerese a denár; az aureus pedig csak más kifejezése a 100 sestertiusnak, a mely a nagy összegek kifizetésében csak kényelmesebbé teszi a számlálást. Ám de éppen e kényelem következtében történt, hogy már tetemes összegeket nem is fizettek soha többé ezüstben, hanem csak aranyban: az arany tehát tényleg, és a nélkül, hogy ez iránt valami törvényes intézkedés határozott volna, csupán, a nagy közönség hallgatóságos közmegegyezéséből, kiszorította az ezüstöt a nagy forgalomból és ezzel megindult az az átalakulás, a mely az ezüstöt másodrangú értékűvé, az ezüstpénzt váltópénzzé szállította alá. Mihelyt az ezüst a nagy forgalomból kiszorult, a császári pénzverde igazgató hivatalnokai e körülményt vagy a császári fiscus előnyére vagy a magok hasznára úgy kezdték kizsákmányolni, hogy az ezüst denár sulyát előbb észrevétlenül aztán lassanként mind tovább apasztották, úgy hogy Nero idejében e sulya a denárnak már ténylegesen $\frac{1}{96}$ fontra szállott volt, a mihez még az is járult, hogy már nem is verték tiszta ezüstből hanem kezdték a fémét, habár eleintén csak nagyon kevésé, elegyíteni is. Nero e tényleges állapotot törvényesítette, és ezzel az ezüst denarius értéke, a mely addig mintegy 35 krt, tett, 25 krra sülyedt. Ha azért még mindig 25 denárt számítottak egy aureusra, az új denár értéke már nem ezüst tartalmának felel meg, és nem is volt arra alapítva; hanem a denár tekintet nélkül a maga saját belértékére, az aureus $\frac{1}{25}$ -dénék lett képviselője, az az, az ezüst pénz az aranypénzzel szemben éppen úgy vált váltópénzzé, mint az előtt a réz- az ezüstpénzzel

szemben. Nerotól kezdve tehát nem az ezüst többé, hanem az arany az a fém, a mely az értékmérő egységét adja; az ezüst-lábat, az aranyláb váltja fel.

Azonban a római birodalom erkölcsi bomladozása nem csak a társadalom rothadásában nyilatkozott, hanem az alig megszilárdult egyeduralkodás kormányközegei is felülről kezdve, belésülyedtek a romlásba, és ennek egyik nevezetes jelensége az, hogy a pénzverés, eredetileg és sajátlag egy szolgálat, a melyet az állam tesz a maga polgárainak, és a mely kiegészítő része azoknak a közigazgatási teendőknél, a melyekre legmúltányosabban fordítandók az állam jövedelmei; ez a pénzverés oda jutott, hogy előbb magok a császárok úgy kezdték tekinteni mint a személyökhöz tartozó felségjogot, mint az uralkodót illető jövedelmes kiváltságot. Az a körülmény, a mely az államhatalom tekintélye jótállásáért eszerében a pénzre tett közbélyegnek parancsoló befolyást szerez az őt hordozó fémdarab forgalmi értékére, arra a felfogásra adott alkalmat, hogy az államhatalmat a maga személyében öszpontosító uralkodónak elvitázhatatlan joga van, értéket parancsoló bélyegget tétetni oly fémdarabra is, a melynek ez értéke éppen nem vagy legalább nem teljesen volt meg; és e jogot fel is használták a római császárok; mert szertelenül megszaporodott szükségleteik fedezésére az állam rendes jövedelmei nem voltak elégségesek, daczára annak, hogy a császárság alatt, kevés kivétellel, a pénzügyi politika egész bölcsessége nem állott egyébben, mint a birodalom tartományai rendszeres kizsákmányolásában. A császári pénzverde eltért a hagyományos becsületesség-től, a kibocsátandó pénz sulya és nemes fémtartalma egyaránt hanyatlottak, és miután ez eljárást a császári felség fedezte borbopalástjával, nem maradhatott el a második következmény sem, az t. i., hogy e széles palást oltalma alatt, azok a hivatalnokok, a kik a közönséget csalták a felség nevében és a felség hasznára, gondoskodtak arról is, hogy e csalás nyereseményéből az ők zsebébe is jusson egy illő százalék; és miután e százalékot nem lehetett a felség nyereseményéből levonni, a közönség újabb megrövidítéséből kellett ennek is kitelni. Így történt, hogy a pénz a császári korban mind könnyebbé és rozszabbá lett.

Maga az aranypénz, az aureus vagy numus aureus (denarius aureus név is fordul elő, noha e kifejezés alakilag és lényegileg helytelen), a melyből különben ritkán fél darabok is fordultak elő, és a melyhez Augustus kivételesen négyeseket is (quaterniones) veretett, már Augustus korában se volt teljes sulyú, mert már ekkor $\frac{1}{30}$ fontról vagy 8·186 grammerről, $\frac{1}{42}$ fontra vagy 7·796 grammra apadott volt; Tiberius

alatt már 7.74 grammeig szállott és miután Caligula és Claudius alatt ismét valamit növekedett volt, Nero alatt ismét 7.70 grammera süllyedt, és végre Nero az aureus súlyát, mintegy 60-ban Kr. u. 7.4 grammera szállította, utódjai körülbelől ugyan e súlyt tartották meg, úgy hogy folytonos hullámzásokkal daczára egyes kísérleteknek, a melyek a régi teljes súlyt helyre akarták állítani, egészben véve az aureus sulya mégis folytonosan apad. Már Marcus Aurelius alatt 7.3 gramme, és Caracalla végre uralkodása vége felé éppen $\frac{1}{5}$ fontra vagy 6.55 grammera szállította le az aureus súlyát.

Látjuk ebből, hogy az aureus, noha ténylegesen apad a sulya, és egyes példányokban már Nero alatt Plinius tanúsága szerint (33, 3) a melyet a fenmaradt darabok is támogatnak, $\frac{1}{45}$ fontnyira is apadott, névleg és törvényesen $\frac{1}{42}$ fontnyira volt szabályozva, vagy 7.796 grammera.

Tetemesebbek az ezüst pénz módosulásai.

Az ezüst pénz tulnyomólag denárból állott, a mely a császárság első idejében még nem vesztvén el értékpenz jellemét $\frac{1}{84}$ fontnyi súlyával tökélyesen azonos volt a köztársasági denárral, 16 as-t ért réz váltópénzben, és egyszersmind $\frac{1}{25}$ -dét érte az $\frac{1}{40}$ fontra szabályozott, tényleg azonban már $\frac{1}{42}$ fontra süllyedt aureusnak. Nero idejében e pénznem kétszeres változáson megy át. Egyfelől súlyát $\frac{1}{96}$ fontra vagy 3.41 grammera szállítják, a mely sulya aztán Septimius Severusig némi hullámzás mellett meg is marad, és mint denár-suly a császári korban súlymérték-ké válik, a melyet különösen az orvosok használnak (l. Galen. de comp. medic. p. gen. 5 p. 813; p. 216, 5. Hultsch). Másfelől, és az a fontosabb változás, az eddig elegyítetlen tiszta ezüstbe kezdenek szándékosan nemtelen fémeket elegyíteni; eleintén 5—10%-nyit de hová tovább mind többet; már Traján alatt (mintegy 100 körül Kr. u.) 15%-ra, utódja Hadrian alatt már 20%-ra emelkedik a nemtelen fémtartalom, azután felhág Marcus Aurelius alatt 25; Commodus alatt 30 és végre Septimius Severus korában 50 sőt 60 százalékig (l. Rauch. Mittheilungen der numism. Gesellschaft in Berlin, 5 füz. 296 s. köv. II.). E megvesztegetése a pénz ezüst tartalmának azonban nem szállítja le a névértéket; a denár belértéke ezüstben számítva Augustus korában még 35 kr., Nero alatt elébb 30 7 kr-ra illetőleg 27.6 kr-ra apad, Trajanus alatt már csak 26 kr, és Sept. Severus alatt 15 sőt 12 kr-ra száll, mind a mellett mégis úgy tekintik mint az aureus 25-ödrészit. Vegyük most az $\frac{1}{42}$ fontot nyomó aureus-t és hasonlítsuk avval a 25 denárral, a mely $\frac{25}{96}$ fontot nyom ugyan, de csak 40% ezüstöt tartalmaz, egy arány áll elő, a mely szerint $\frac{1}{32}$ font arany egyértékű $\frac{2}{5} \cdot \frac{25}{96} = \frac{5}{48}$ font ezüst-

tel, tehát áll arany: ezüst = $4\frac{3}{8}$: 1; és ez arány nem lehet valódi értékarány. Az ezüst itt a pénzben csaknem három akkora értékben szerepel, mint a mekkora illeti, az ezüst pénz tehát valóságos váltó pénz.

A denár mellett Caesar óta ismét kezdettek volt quinariust is verni, és az előttünk álló korszak egész tartama alatt verték is e pénznemet, csak nagyon kicsiny mértékben; a sestertius is kezdette Caesar ismét veretni, de cvvel nagyon rövid idő múlva ezüstben véglegesen felhagytak.

Láttuk volt fennebb, hogy a köztársasági kor vége felé Rómában mintegy 84 és 74 közt Kr. e. a réz pénz verése merőben megszűnt volt. A polgárháboru alatt egy néhány vezér kivételképp veretett volt réz pénzt a maga nevére, így névszerint Antonius, a ki ugyan mindössze még csak három évig se folytatta a rézpénz verését, de a kinek rézpénzei annyiból nevezetesek, minthogy mintáivá lettek a későbbi császárkori rézpénzeknek. Az Antonius pénzei közt voltak 4 as-osok, tehát réz sestertiusok, a melyek itt jelennek meg legelőbb HS vagy A értékjeggyel, azután 3 as, dupondius, as, semis, sextans I, B, A, S és . . . értékjegyekkel. A mikor aztán 739-ben (15 Kr e.) a pénzverés jogának megosztása következtében a Senatus ismét kezdett rézpénzt veretni, itt is a legnagyobb rézpénz a sestertius volt, a mely ekkor véglegesen átlépett az ezüst pénzek sorozatából a réz váltópénzek sorába mint négyes as (*τετρασάριον*) és e mellett még szerepelt a dupondius, az as és a semis, és eleintén a quadrans is, a mely azonban ugy látszik, hogy Traján után nem fordul többé elő. E rézpénzekben azonban nincs többé értékjegy, és a darabok értékét a nagyság és a fém színe határozzák meg; ugyanis, a mint Plinius 34, 2 mondja, a sestertius és dupondius sárga, az as és a semis veres rézből készültek. A sestertius 8 denárt = 1 unciát nyomott, a dupondius fél annyit és igen hihetőleg az as súlya a dupondiuséval talált, a semisé ennek fele lehetett; ámbár a tényállás mutatja, hogy e váltópénzek kidarabolásánál nem jártak el valami nagyon aggodalmas pontossággal. Nero alatt kísérlet történt az értékjegyek helyreállítására, és ismét előfordulnak II, I és S mint a dupondius, az as és a semis értékjegyei, de csak nagyon rövid ideig. Ugy látszik azonban, hogy a fém színe csak a pénzek új korában nyújtott biztos megkülönböztető jeit; a sárgaréz a forgalomban éppen ugy zöldült és feketedett meg, mint a veres, és azért más megkülönböztető jellel kellett gondoskodni, és erre nézve Nero óta ugy látszik, hogy a különbség abból áll, hogy a dupondiuson a császár fején sugaras korona van, az ason vagy babérkoszoru vagy semmiféle fejdísz.

A mi a római pénzek értékét a mi pénzünk szerint illeti, e korszak elején kétségen kívül még a régi ezüst alap mérvadó; tehát az arany aureus mint a 35 kr. értékű denár 25-szöröse 8 frt. 75 krt. ér. De Nero óta kétségtelenül az arany értékre kell alapítunk számításunkat, a mely szerint nálunk jelenleg 1 kilogramm vagy 1000 gramm finom aranyból 1395 forintot vernek, úgy, hogy 1 gramme finom arany nálunk 1.395 frtot ér, és e szerint $\frac{1}{2}$ római font vagy 7.796 gramme arany érne 10 frtot $84\frac{1}{2}$ krt, a melynek huszonötödrésze $43\frac{1}{2}$ kr. adja nekünk a császárkori denár értékét, mint váltó pénzt.

Tökéletesen éppen úgy kell megítélnünk e kor rézpénzeit is; a sestertius, mint a denár negyedrésze csaknem 11 krt. ért, a dupondius $5\frac{1}{2}$ krt, az as $2\frac{3}{4}$ krt, a semis $1\frac{3}{4}$ krt.

Egy sestertium vagy 100000 sestertius tett tehát a mi pénzünk szerint 10875 frtot vagy 1000 aureust.

Ezek a törvényes suly szerint számított értékek; de ha a tényleges sulyt vesszük tekintetbe, a következő értéket találjuk:

Nero alatt	7.4	gramme	adja	az	aureus	értékét	10	frt	32	kr.
Marc. Aurelius	7.3	»	»	»	»	»	10	»	18	»
Caracalla	6.55	»	»	»	»	»	9	»	13	»

Egy római font arany értéke mai pénzben 456 frt 80 kr. *)

Második korszak: Sept. Severustól N. Constantinusig.

Az a hanyatlás, a mely az első korszak vége felé a római pénzekben kezd mutatkozni, a második korszakban mind jobban elhatalmasodik és eléri azt a tetőpontot, a melyen minden pénzviszony összezavarodik, minden rendszer és szabály megszűnik, és oly állapotok állanak elő, a melyekről alig bírnunk magunknak még csak hozzávetőleges fogalmat is alkotni. Nem lehet azt egyőbnek nevezni, mint általános vagyonsbukásnak, a melynek az állam és az egyesek egyaránt esnek áldozatul.

Már láttuk, hogy a pénzérték főképviseelője az aureus Caracalla alatt már csak $\frac{1}{50}$ fontot vagy 6.55 grammeot nyomott. Macrinus mulékony kísérlete után, a mely az aureus eredeti sulya helyreállítására czélzott, Elagabalus és Severus Alexander alatt meglehetősen állandósággal tartotta meg az $\frac{1}{50}$ fontnyi sulyt. De innen kezdve a legnagyobb zavar áll bé. Egyfelől t. i. mind apad az arany pénz sulya, de más felől Elagabalus óta divatba jött az egyes aureus mellett részint kisebb, részint nagyobb arany pénzeket is veretni. Maga Elagabalus állítólag már vertett kettős, hármás, négyes, sőt 10-es és 100-as aureusokat is, Gallienustól léteznek kettősök és hármások, Valerianus alatt

*) Természetesen aranyban.

kezdenek harmadok (trientes v. tremisses) is előfordulni; de már III. Gordianus óta nincs lehetőség a fennmaradt aranypénzek osztályozására, mert e pénzek egy oly folytonos sorát mutatják az egymásba átmenő súlyoknak, hogy lehetetlen akármelyikről még csak némi valószínűséggel is megmondani, hogy mi a voltaképpen névértéke. Nem lehet e tűneményt másképpen megfejtteni, mint ha felteszszük, hogy e korban a pénzverde semmiféle szabályhoz vagy rendhez nem tartotta magát, és az egyes pénzek sulya az esetlegességgel határos önkénytől függött. A fennmaradt pénzek 8 grammtól kezdve 2 grammig csaknem észrevétlen átmenetben apadnak sulyban, és nem lehet képzelni, hogy akárki is bírhatta volna a különböző névértékűeket a mindennapi forgalomban csupán külsejükről megkülönböztetni. Nem lehetett más mód, mint mérleghez nyulni és suly szerint adni és venni az arany pénzt, a mely éppen ezáltal megszűnt valóságos pénz lenni. Diocletianus tett ugyan egy kísérletet arra, hogy egy mintegy 6 grammenyi aureust állandósítson, és ez úton teremtsen ismét egy változhatatlan arany pénzegységet; de a kísérlet nem sikerült. Már az ő pénzei folytonos sorozatban ingadoznak 5.9 és 4.4 gramme közt; a zavar oly annyira elhatalmasodott, hogy a rendszeres pénzverés útján többé nem lehetett segíteni, és Constantinus csak úgy tudott czélt érni, hogy a pénzbélyeg parancsoló jelentését megszüntetvén, és a pénz értékét a fém tisztaságától és a suly helyes és teljes voltától tevén függővé, a csalást lehetetlenné tette.

Az arany mindazonáltal mégis értékpénz volt. Történhetett csalás a suly apasztásával, de e csalástól lehetett óvakodni mérleg alkalmazása által. Sokkal nagyobb baj volt az ezüst pénzzel.

Már láttuk, hogy a denár és quinár nem csak sulyban apadtak meg, hanem a fém minősége tekintetében is nagyon megromlottak. Mindazonáltal verték a két pénznemet folytonosan, habár nem nagy mennyiségben. Caracalla uralkodása alatt mintegy 215-ben egy ujnemű ezüst pénz merül fel, a mely a denárnál nagyobb, és különösen még abban is különbözik tőle, hogy a főlapján levő császárkép mindig a sugaras koronát viseli, a császárnék képei pedig mindig félholdon nyugosznak. Caracalla hivatalos neve után, a mely M. Aurelius Antoninus, ez ezüst pénznek elnevezése argenteus Aurelianus vagy Antonianus lett, a denár pedig azóta argenteus minutulus elnevezés alatt fordul csak elő. Tényleges sulya 5.3 és 4.7 gramme közt ingadozik; átlagosan 5 grammra tehető; törvényes sulya vagy $\frac{1}{60}$ font = 5.46 gramme, vagy $\frac{1}{63}$ font = 5.12 gramme; az előbbent állítják Pinder és Friedländer (Beiträge I, 24 l.),

az utóbbit Mommsen (i. m. 793 l.); az előbbeni azonban valószínűbbnek látszik.

Hogy ez antoninianusnak mi volt az eredeti névértéke, arról semmi adatunk sincs. Mommsen azt véli, hogy kettős denár akart lenni, de bármi valószínűnek látszik is az ő feltevése, alig lehet hinni, hogy oly korban, a mikor már határozottan arany volt a főértékmérő, valamely kormány ezüst értékre szabályozott új pénznemet bocsátott volna forgalomba; ellenkezőleg az a körülmény, hogy az antoninianus már első megjelenésekor se áll tiszta ezüsből, őt már kezdettől fogva váltópénznek jellemzi. Igen könnyen lehetséges, hogy a denár forgalmi értéke már annyira levén felesigázva a valódi belértékhez képest, hogy már mint váltópénzt sem szeretie senki elfogadni, szükségesnek mutatkozott, egy új váltópénzt teremteni, a mely ismét szilárd értékarányban áll az aureushoz. Ehhez járulhatott két más körülmény is. Az értéktelen váltópénz nem levén használható a nemzetközi forgalomban, az egyedül értékes és jó aranypénz kivándorolt külföldre, és a belforgalom az elértéktelenedett ezüst pénzre szorult, úgy, hogy daczára váltó pénz voltának nagy fizetések eszközlésére is szolgált. Ily körülmények közt nem járhatott teljes névértékében; mert ott, a hol egy pénz nem csak apró különbségek kiegyenlítésére szolgál, könnyen túl teszi magát a közönség azon, ha belértéke nem is felel meg forgalmi névértékének; de mihelyt valamely pénz nagy összegek kifizetésére szolgál, ismét érték képviselőjévé válik, és mint olyan nem lehet sokkal nagyobb érték képviselője, mint a mekkora valóságos értéke vagyon. Ha aztán még az is járul hozzá, hogy maga a kibocsátó állam adó vagy vám fizetésekben nem fogadja el saját váltópénzeit, a mi a római birodalomban valósággal meg is történt, mert minden adót aranyban kellett fizetni; az következik bé, hogy a váltópénz jár ugyan a forgalomban, de névértékénél sokkal kisebb értékben. Bé kellett tehát a római birodalomban is állani annak az állapotnak, hogy a denárt már senki se fogadta el névértékben, senki se adott egy aureus-t 25 denárért; de mivel törvény nem rendelkezett róla, hogy hát mennyi a valóságos törvényszerű értéke, e tekintetben minden egyesnek az önkénye határozott, és kétségkívül a pénzérték nem csak időről-időre változott folytonos hullámlásban, hanem ugyanegy időben is különböző volt különböző helyeken; és el lehet képzelni, hogy mennyi bajt okozott e zavar a forgalomban. Ezen nem lehetett másként segíteni, mint a denár értékének leszállításával. Ugy látszik, hogy ez valósággal meg is történt, még pedig úgy, hogy a denár értékét $\frac{1}{40}$ aureusra szállították, a mely értékben igen

jól járhatott, mint meglehetősen váltópénné (12 kr. belértékkel 23 kr. névértékben), de egyszersmind egy nagyobb váltópénzt is állítottak melléje, az Antoninianust, a mely, ha 50% tiszta fémtartalom mellett $\frac{1}{60}$ fontot nyomott, éppen két anynyit ért mint a 40% tiszta fémtartalmu denár, a mely $\frac{1}{96}$ fontot nyomott; mert az előbbeni $\frac{2}{240}$, az utóbbi $\frac{1}{240}$ font tiszta finom ezüstöt tartalmazott, úgy hogy nagy valószínűséget nyer Mommsen véleménye, hogy t. i. az antoninianus eredetileg kétfős denár volt. Még a veret is arra látszik mutatni, mert a sugaras korona az antoninianuson hihetőleg éppen úgy jele a kétszeres értéknek, mint a dupondiuson. Az Antoninianus tehát eredetileg mint váltópénné $\frac{1}{20}$ aureusnak felelt meg, és egyszersmind az $\frac{1}{40}$ aureusra leszállított denár kétszerese volt.

Egy más tüneményt még bajosabb megfejtani. Láttuk volt, hogy az eleintén finom ezüsből vert denár, mint kezdett volt Nero óta finom fémtartalmában is hanyatlani. A mikor az antoninianus keletkezett, már anynyira jutott volt a denár, hogy anyagjának csak $\frac{2}{5}$ része volt még finom ezüst. Eleintén még vertek az antoninianus mellett még denárt is, de lassanként az antoninianus kezd az uralkodó pénznem lenni, és III. Gordianuson innen már alig vernek denárt, hanem csak antoninianust; de a nevezetes tünemény az, hogy a denár fémtartalma az antoninianus keletkezése óta többé nem hanyatlik, ellenben az antoninianusé oly roppant gyorsan száll, hogy már Elagabalus alatt olykor, utána pedig rendszeren kevesebb mint 50% az ezüst tartalma, Gordianus alatt már tetemes része csak $\frac{1}{3}$ ezüsttartalmu, és Gallienus, miután elébb jobb pénzt kezdett vertetni, egyszerre $\frac{1}{5}$ -re sőt későbbben $\frac{1}{20}$ -ra szállítja az ezüsttartalmat, és e vegyarány megmarad a következő császárok alatt is, daczára az Aurelianus és Tacitus a pénzügy javítására irányzott törekvéseinek. Az Antoninianus e szerint valóságos rézpénzzé vált, a melyet egy ónoldatban fehérre főztek, hogy legalább uj korában némileg hasonlítson az ezüst pénzhez, de a melyet a vékony fejtér hártya lekopása után csak a S. C hiánya és verete különböztettek meg a valóságos rézpénztől.

Egyúttal a denár név, az ő eredeti hordozójáról átment az antoninianus osztályrésziére. Maga a régi denár mint argenteus minutulus lassanként eltűnt a forgalomból, az antoninianus pedig úgy látszik, hogy mentől kevesebbet ért, annál több denárnak lett névleges képviselője. Aurelianus Antoninianusain XX értékjegy áll, és úgy látszik, hogy ez 20 denárt jelent. Egyéb-aránt bármiként értelmezzük is ez értékjegyet, a mely mint XXI vagy KA is előfordul; anynyi bizonyos, hogy a hanyatlás e korában az antoninianus nem lehetett az aureus huszadrésze, a

denár még kevésbé az aureus huszonötödrésze, ha szinte le is szállott az aureus sulya 4·5 grammra; éppen oly bizonyos, hogy miután hihetőleg már Elagabalus óta minden adót aranyban kellett fizetni, az antoninianust pedig a pénzverdék tömérdek mennyiségben bocsátották ki, az antoninianus értékének és vele a denárnak is mind alább kellett szállnia mind a mellett, hogy a közöséges forgalomban más értékesebb pénz nem is volt, a mi mellett tanuskodik az a körülmény, hogy az ebben a korban elrejtett kincsekben tömérdek antoninianus leledzik. Meg fogjuk látni alább, hogy a denár végre nem is jelöl többé létező valóságos pénzt, hanem a számítás legapróbb egységét.

A pénzek értéke (meghatározása e korszakban éppen oly bajos, mint az elértéktelenedés lefolyásának megfejtése.

A kifejezéseket illetőleg megjegyzendő, hogy e korszakban az aranypénz megtartja ugyan az aureus nevet, de hihetőleg, mivel sulya nagyon szabálytalanul változott, divattá vált az aureust annak a császárnak a nevére nevezni, a kinek az arczképe rajta volt. Azonkívül divatba jő a Philippeus elnevezés, a mely forgalmi pénz jelöl tekintet nélkül értékére, ellentétben a nomisma névvel jelölt emlékpénzhez vagy barezához. A számítás úgy mint az előtt sestertiusban folyt, a melyből 4-et számítottak egy denárba, 100-at egy aureusra. Am de miután a váltópénz csaknem merőben értéktelenné vált volt, nagy különbséget tett, hogy valamely öszszeget aranyban fizettek-e vagy pedig az ál-ezüst váltópénzben, és ezért kezdik e korszakban rendszeren kitenni, hogy az illető öszszeg melyik pénznemben értendő. Így olvassuk Lampridiusnál (Vita Probi, 4.), hogy Valerianus Probusnak az ő tribuni fizetését úgy utalványozta: 100 aurei Antoniniani, 1000 argentei Aureliani, 10000 aerei Philippei. Egy tribun rendes fizetése 25000 sestertius volt vagy 250 aureus. A Probus fizetésének is tehát lényegben ugyanannyinak kellett lenni, és miután a 100 aureus 10000 sestertius telt, és részben is 10000 sestertius volt utalványozva, az 1000 antoninianus 5000 sestertiusnak volna képviselője; de több mint valószínű, hogy ez is névleg 10000 sestertius telt, és Probus három egyenlő részben kapta ki fizetését, egy harmadát aranyban, egy harmadát ezüstben és egy harmadát rézben, és így névleg 5000 sestertiussal többet, mint kellett volna; de a többlet alkalmasint csak pótléka annak a veszteségnek, a melyet az ezüst és rézpénz árfolyamán szenvedett. Ugyanott (Vita Aureliani 12) Valerianus egy consulnak játékok rendezésére utalványoz: 300 aurei Antoniniani, 3000 argentei Philippei minutuli, in aere sestertium quinquagies.

Az aureus mai értéke Caracalla alatt, a mikor még $\frac{1}{50}$ fontot nyomott, még 9 frt. 18 krt tett, a mint már fennebb láttuk; még Diocletianus 6 grammenyi aureusa 8 frt. 37 krt ért. A denár, mint az aureus 25-de tekintve, tehát Caracalla alatt még $36\frac{1}{2}$ krt. ért és az antoninianus e szerint 73 krnak volt névleges képviselője. Ezüst értéke az Antoninianusnak $\frac{1}{60}$ font súly 50 % finom tartalommal $24\frac{1}{2}$ kr; Elagabalus alatt már csak 17 kr; Gallienus alatt előbb még 16 krt. ért, de aztán egyszerre leszáll értéke 9 kr-ra és még alább, és végre Aurelianus és Probus alatt már csak 2 krt tesz.

Elképzelhetni, hogy ily állapotok mellett ugy szólván értékes pénz a harmadik száz vége felé a Római birodalomban nem is létezett; az arany pénz a ritkaságok közé tartozott, és az a kevés, a mi a pénzverdékből kikerült, csakhamar kifolyt külföldre; hasonló történt a régi veretű ezüst denárokkal is, sőt a korszak vége felé még a némileg értékes rézpénz is külföldre szivárgott. Benn a birodalomban nem járt más pénz, mint az antoninianus, a melynek értéke ugyszólván semmi volt. Mily állapotban lehetett kereskedés és általában pénzügy, azt még csak képzelni se bírjuk. Fordulatnak kellett beállani, de az erre czélzó rendszabályok, a melyeket Aurelianus és Tacitus megkíséreltek, sikertelenek maradtak. Az általános romlásban a zavarosban halászók serge anynyira szaporodott, hogy nem csak az intéző hivatalnokok, hanem még a pénzverdékben alkalmazott közönséges munkások is önérdékből ragaszkodtak az elhatalmasodott csaló rendszerhez, anynyira, hogy mikor Aurelianus a javításokat meg akarta kezdeni, fegyveresen fellázadtak és egy utczai harezót idéztek elő, a melyben 7000 ember elpusztult.

A romlás és a zavar végre az aranypénzre is kezdett elragadni, és így végképp türhetetlenné vált. Minthogy a baj alapoka az a visszaélés volt, a melyet az államhatalom üzött a határozott súlyú és finom fémtartalmu pénz kibocsátására őt illető kizárólagos jogával, e visszaélés pedig magának a jognak volt ismét egyenes kifolyása; csak egyetlen helyes módja maradt az orvoslásnak, az t. i. hogy a visszaélés megszüntetésével a jog megszüntetésével kellett elérni. A kormány nem követelhetette többé az állam polgáraitól, hogy feltétlen hitelt adjanak annak a bélyegnek, a mely oly régtől fogva csalárdnak és hazugnak bizonyult volt bé; e bélyegnek el kellett vesztenie parancsoló és kötelező érvényét, és helyre kellett állani minden egyes ember abbéli jogának, hogy a bélyeg által hirdetett érték valóságáról a fémtartalom kipróbálása és a súly után mérése utján meggyőződést szerezhesen magának.

Diocletianus tette az első kísérletet a pénzérték helyreállítására avval, hogy ismét valóságos ezüst pénzt kezdett veretni. De miután a forgalomba bocsátott jó ezüst és rézpénz mellett, a rossz és értéktelen pénznek roppant mennyisége forgalomban maradt, ha szinte kétséget nem szenved is, hogy nagyon sokat béváltatott és összeolvasztatott; és miután főleg a rendszer nem változott, a siker nem lehetett tartós. A teljes értékű új pénz nem elegyülhetett össze a forgalmi váltópénzzel. Annyit elért Diocletianus, hogy azon túl létezett jóféle ezüst pénz is, de ennek is a darabjai nagyon egyenetlen súlyúak voltak. Hogy Diocletianus a régi denárt akarta helyreállítani kétséget nem szenved, bizonyítja nem csak a fenmaradt pénzek átlagos súlya, hanem a rajtok levő értékjegy **XCVI**, a mely nyilván azt jelenti, hogy a kérdéses darabok kilenczvenhatodrészei a fontnak. Mindazonáltal nem lehetett e pénzeket valóságos értékpenzeknek tekinteni. A valóságos értékmérő az aranypénz volt, és az is maradt; az ezüstnek nem juthatott más szerep, mint a mely ma is illeti minden oly országban, a melyben az értékegység képviselője arany, t. i. jóféle váltópénz szerepe. De a denár nevet nem kapta vissza e $\frac{1}{96}$ fontnyi ezüst pénz, hanem argenteus minutulus név alatt járt, és e neven verették a Diocletianus utódai is, ki gyakrabban, ki kevesebb számmal egészen 306-ig. Mellette egy felényi pénzt is verettek, mint a régi quinár utódját, de nagyon csekély mértékben.

Harmadik korszak: N. Constantinustól a római birodalom felbomlásáig.

I. Constantinus végre eltalálta a helyes módot a pénzügy rendezésére. Legelőbb az arany pénzt szabályozta, oly módon, hogy alapegységgé ismét a font aranyat tette, aztán veretett arany pénzeket, a melyek $\frac{1}{72}$ fontot nyomtak, és »solidus« nevet kaptak; de úgy kell már most ez arany pénzeket tekinteni, mint a közönség kényelmére előállított hetvenkettődörös arany fontokat, a melyeket senki se tartozott mint pénzt vaktában elfogadni, hanem a törvény maga mondta ki, hogy csak úgy van teljes értékök e daraboknak, ha egészen finom aranyból állanak és teljes súlyúak. Ez időtől fogva gyakran is fordulnak elő hivatalosan hitelesített súlymértékek: »exagia solidi« elnevezés alatt a melyek egyenesen az egyes solidusok súlyának megvizsgálására szolgáltak, és alkalmat adtak arra, hogy a 72-ödrész font, mint solidus-súly, súlyegységgé lett, a mely különösen arany és mérlegelésében szerepelt, és a mely mint olyan szolotnik név alatt az orosz súlymérték rendszerében ma is létezik, reánk nézve pedig kivált azért fontos, mivel azonos a közép-

korban nálunk divatozott »pensa auri« és »pisetum« nevek alatt ismeretes egységekkel (l. Finály, a régi magyar sulymérték, Erd. Muz. egyeslet évk. IV. köt.) Mellesleg jegyzem még meg, hogy a francia sou, az olasz soldo és tán a german schilling is, a solidus elnevezés származékai.

Miután a solidus csak úgy járhatott, ha teljes sulyu és tiszta fémű volt, és minden egyesnek joga volt az elegyített aranyból vagy nem teljes sulyra vert solidust visszautasítani; látni való, hogy egyszerre vége volt vetve minden esalásnak és rövidítésnek a pénzverdében; nem volt többé szükség se tilalomra, se különös ellenőrzésre, mert az egész nagy közönség volt a pénzverés ellenőrévé téve, még pedig annál megvesztegethetlenebb ellenőrévé, minthogy kiki saját érdeke felett őrködött. A következők csakugyan meg is mutatta, hogy a solidus egészen a keletrómai császárság végleges felbomlásáig megtartotta teljes sulyát és fémtartalmát; az a csekély apadás, a mely I Theodosius alatt kezd mutatkozni, és II Constans alatt még észrevehetőbb, ugy látszik inkább abból származik, hogy maga a római font ez időben valamit apadott volt.

A solidusnak mint $\frac{1}{72}$ fontnak törvényes sulya tehát 4·548 gramme volt; a Constantinus solidusai csakugyan részben még valamivel sulyosabbak is, a mennyiben 4·77 grammeot nyomó darabok is akadnak, de részben ismét könnyebbek, ugy hogy az átlag 4·435 grammaban áll meg, tehát sokkal pontosabb, mint a római köztársaság legjobb korában. Theodosiuson kezdve azonban 4·5 grammenyinál nehezebb solidus nem fordul többé elő, és II Constans óta rendszeren csak 4·4 grammeot nyom, a mi minden esetre csekélyebb apadás, hogysen tetemesen módosíthatta volna az egyes darab forgalmi értékét. Az egyes egész soliduson kívül még vertek harmadokat (trientes), és ritkán feleket (semisses); Constantinus maga $1\frac{1}{2}$ solidust érő darabokat is boesátott ki, és későbbben még nagyobb többesek is fordulnak elő egészen 90-es solidusig. E többeseket azonban, ugy látszik csak alkalmilag verették, nem mint forgalmi pénzt, hanem ajándékok és jutalmak kiosztására, ugy mint ma a jutalom- és díj-érmekek.

Constantinus ez újításának aztán az lett a következése, hogy a solidus nem csak a római birodalomban, hanem általában az egész nagy világforgalomban vált legkedveltebb és mindenütt szívesen elfogadott pénznemmé Justinianus korában azt írja róla Kosmos Indikopleustes (Collectio nova Patrum, ed. Montfaucon II, p. 148 A): »A római aranypénzben folytatja kereskedését minden nemzet, és minden helyen a föld egyik végétől a másikig jár; mindenki és minden ország csudálja, mert

más birodalom nem tud hozzá hasonlót felmutatni.» Sőt még több. A solidus anynyira vált volt világpénzzé, hogy az a felfogás keletkezett, hogy csak a byzancezi császárnak van joga arany pénzt veretni, és e jogot a császárok nem csak magoknak tulajdonították, hanem a külföld önálló uralkodói hallgatólag el is ismerték, anynyira, hogy a mikor I Theodebert frank király ténylegesen kezdett arany pénzt veretni, eleintén nem merte rá tenni nevét és képét. A solidus egyébaránt egészen a 14 százig az egész világon nagyon kedvelt pénz maradt. Többnyire byzancezi arany (aurevs Bizantinus, Byzantius) név alatt volt ismeretes.

Az ezüst pénzre nézve már meg volt említve, hogy Diocletianus helyre akarta állítani az $\frac{1}{96}$ fontnyi régi denárt. Azonban már az ő saját uralkodása alatt, és még inkább utódai alatt az ezüst pénznek egyáltalában nincs határozott sulya. Azon kívül t. i. hogy ünnepélyes alkalmakkal való kiosztásra $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{24}$, $\frac{1}{40}$, $\frac{1}{60}$ fontot nyomó ezüst pénzeket találunk, maga a XCVI értékjeggyel forgalmi pénznek jellemzett kilenczvenhatod — valódi nevét bizonyosan nem tudjuk, de hihetőleg argenteus minutulus volt — is oly egyenetlen sulyban jött ki, hogy 4 és 2.4 gramme közt ingadozik. E tényből a legnagyobb valószínűséggel azt lehet következtetni, hogy ez ezüst pénzeknek törvényesen meghatározott névértéke nem volt. Hihetőleg mérlegre tették, és az arany és ezüst időszerinti értékaránya szerint határozták meg értékét. Az arany és ezüst közötti értékarány pedig, úgy látszik abban a korban $\pm 14 : 1$ volt, az az, az arany körülbelől 14 font ezüsttel volt egyértékű; nem érhetett se sokkal többet se sokkal kevesebbet. Diocletianus nem szabályozta ez arányt rendeletileg, de úgy látszik, hogy Constantinus megtette, még pedig úgy, hogy a solidus értékét $18\frac{1}{2}$ kilenczvenhatodra szabta, illetőleg 1333 ily ezüst pénzre szabta az arany font forgalmi értékét. Daczára ez alkalmatlan és kényelmetlen aránynak, mégis még Constantinus utódai is verették e 96-drészeket egészen 360-ig, a mikor e pénzek veretése megszűnt. Valószínű azonban, hogy már Constantinus maga is arra törekedvén, hogy kényelmesebb arányu ezüst pénzt nyújtson a forgalomnak, kezdette veretni azt az ezüst pénzt, a mely azután darab ideig maga, utóbb Julianus óta származékaiiban mérvadó maradt a római ezüst pénzrendszerben mind végig. Ezt az ezüst pénzt az arany solidus-sal egyenlő sulyra, tehát $\frac{1}{72}$ fontra szabályozták, úgy hogy voltaképpen ez is egy ősrégi hagyomány felújítása volt. Mert valamint a köztársaság első korában az ezüst denár sulyát 4 scrupulusra szabták volt, hogy 4 sestertius értéke legyen, aztán az első aranypénz sulyát is scrupulusra szabták, hogy a sestertiushoz

egyszerű arányba telessék, úgy most is visszafelé az ezüst pénznek ugyan azt a súlyt adták, a mely az aranyé volt. Alig ha nem volt e pénznek is eredeti neve solidus; talán solidus argenteus; legalább az a zavar, a melyet a solidus szó okoz a középkor számításában, a melyekben nyilván arany és ezüst solidus-ról van szó, és sokszor úgy van a kettő öszszevétve, hogy látszik, hogy az illető maga akárhányszor nem volt tisztában, arany- vagy ezüst solidusról van-e szó, arra enged következtetni, hogy ezüst solidus is létezett. Másfelől Mommsen (i. m. 790 l. jegyz.) igen elfogadható okoskodással azt mutatja, hogy ez az a pénz, a mely az arany font $\frac{1}{1000}$ -drészének levén képviselője, e körülményről miliarense (*μυλιαρησιον*) nevet kapott. Minthogy 1000 miliarense ért egy font aranyat a solidus hihetőleg 14 miliarense-ben járt (pontos számítás szerint $13\frac{8}{9}$ miliarense-vel volt egyértékű) és ennél fogva az értékarány volt: arany: ezüst = 14: 1. Ez igen magas arány volt, és sokáig nem tarthatta magát oly államban, a melyben a pénzbélyeg parancsoló hatása meg volt szüntetve, és igen valószínű, hogy a forgalomban az ezüst értéke hágván, lassan helyre állott az az arány, a melyet későbbben az egész középkorban észlelünk, és a mely az aranyaknak 12 akkora értéket tulajdonít mint az ezüstnek. Ekkor Julianus császár az $\frac{1}{72}$ fontnyi miliarense veretését megszüntetvén, legnagyobb ezüst pénz maradt a fél miliarense, a melyet már azelőtt is vertek, és ebből 24-et számítottak egy solidusra, aztán ehhez ismét fél darabot adtak ki, a melyből 48 tett egy solidus-t. E szerint a legnagyobb ezüst pénz $\frac{1}{1728}$ font vagy 1 siliqua aranyaknak lett a képviselője, és innen neve is »siliqua auri« vagy csupán »siliqua«; és e pénznem, a siliqua és a fél siliqua marad a római birodalom ezüst váltópénze mind végig, avval az egy módosulással, hogy sulya mind apadott.

A réz pénzről röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy Diocletianus éppen úgy, a mint ismét jó ezüst pénzt kezdett veretni, a réz pénz veretéséhez is fogott. Hihetőleg felhasználhatta e végre a már csak nagyon csekély ezüst tartalmu, de roppant mennyiségben forgalomban volt ál-ezüst antoninianusok anyagját; legalább van az ő rézpénzeinek egy kevés ezüst tartalma. Kétféle veretett, egy nagyobb, a mely mintegy 10, és egy kisebb, a mely $2\frac{1}{2}$ — 2 grammeot nyomott. E suly erősen megapadott ugyan Constantinus alatt, de halála után ismét helyre állott, és fentartotta magát a római birodalom kétféle osztásáig. Mi volt e pénzek értéke, arról semmit se tudunk; de arról van tudomásunk, hogy a réz pénz nagy fizetések teljesítésére is szolgált, és hogy e végre zacskókba csomagolták,

a minek következtében a zacskó, follis, Constantinus idejében számításbeli egységgé vált, a melynek azonban különböző értéke volt. Hesychios (s. v. *Φόλλις*) azt mondja: *φόλλις σιαθμός ἐστὶ λεγόμενος καὶ βαλάντιον ἔχει δὲ θηρατίους διακοσίους πενήκοντα, τοῦτέστι λίτρας τιβ' καὶ οὐγγίας ξξ, ὡς ἔχοντος ἐκάστου θηρατίου λίτραν ι' καὶ οὐγγίαν ν'.* Itt a denár nem pénz, hanem súlymértéket jelent, a mely $\frac{1}{96}$ font, és ezüstben képzelve $1\frac{1}{4}$ font rézzel egyértékű, tehát a follis 250 denárt érve $312\frac{1}{2}$ font rézet tesz, a mely annyit ér, mint 2·6 font ezüst; ettől azonban meg kell különböztetni a follis-t, a mely pénzegységet jelöl, és a legnagyobb valószínűséggel éppen anynyi rézpénzt jelöl, a menynyi egy solidussal egyértékű, és mintegy 20—25 fontot nyomott. A follis név aztán átment az egyes nagy rézpénzre, a mely különben pecunia major vagy majorina név alatt is előfordul, holott a kisebbik rézpénz neve numus centenionalis. Hány ily rézpénz ment egy solidusra, arról semmi tudomásunk. Annyit azonban lehet következtetni a fentebbiekből, hogy az arány volt: ezüst: réz = 100: 1 vagy 125: 1 és arany: réz = 1440: 1 vagy 1800: 1.

A denár szó végre oly apró egységet jelent, hogy a 6-ik százban csak $\frac{1}{30000}$ részét tette a solidusnak, sőt az árfolyamban még alább szállott egészen a solidus $\frac{1}{300}$ sőt $\frac{1}{3750}$ részéig.

A mai pénzben ér egy solidus mint: $\frac{1}{72}$ font arany 6 ft. 34 krt, egy miliarense, mint $\frac{1}{1000}$ font arany $45\frac{1}{2}$ krt; egy silliqua, mint $\frac{1}{24}$ solidus 26 krt.

Az Erdélyi Múzeum-egylet közgyűlése 1881. márczius 24-én.

A) Elnöki megnyitó.

Tisztelt közgyűlés!

Köztiszteltben álló elnökünket hivatalos teendői akadályozván, részemre jutott az a kedves kötelesség, hogy egyletünk 23-dik közgyűlését megnyissam. Ez alkalommal önkénytelenül felujlnak lelkemben valamenynyi közgyűléseink emlékei, s miután szerencsés voltam ezek mindegyikében részt venni, nagyon is kínálkoznék az alkalom, hogy szemlére bocsássam a közgyűléseket s kimutassam határozataik befolyását egyletünk életére; mert hisz, a ki haladni akar, annak az igaz, hogy előre, a célra kell függeszteni tekintetét, de nem árt olykor egy kis pihenőt tartva, vissza is pillantani a hátrahagyott utra és a multból meríteni tanúságot a jövőre. Rég megmondták: „historia est magistra vitae.